

EESTI KEELE OSKUS JA KASUTUS TEISE KEELENA

Lisandusi rahvaloenduse andmetele

MARTIN EHALA, KADRI KOREINIK

Peatselt lõpeb „Eesti keele arengukava 2011–2017” kuusaastak ja eesti keele seisundi hindamine on päevakohane niihästi vahekokkuvõtte tegemiseks kui ka uue arengukava sihtide sättimiseks. Allan Puur, Leen Rahnu ning Jaak Valge (2016) on sellega algust teinud, andes rahvaloenduste andmete põhjal ülevaate Eestis kõneldavatest emakeeltest, eesti keele oskusest teise keelena ja keelevahetuse protsessidest viimase 25 aasta jooksul. Küllap on neil ka õigus, et rahvaloenduste analüütiline potentsiaal keelepraktikate uurimisel pole veel ammenud. Samas on rahvaloenduse andmed siiski üsna piiratud ega suuda kajastada ühiskonna mitmekeelsust ega keelepraktikaid piisava detailsusega, eeskätt väheste küsimuste ja samavõrd ka nende küsimuste üldise sõnastuse tõttu. Nii tekib rahvaloenduse andmete põhjal mõnevõrra lihtsustatud pilt, sest „keskkond pole kunagi homogeenne ja mitmekeelsuse puhul ei ole ka alati selge, mis on emakeel” (Verschik 2012: 658).

Rahvaloendusandmete piiratust aitab korvata keelenähtuste mitmekülgne, nii kvantitatiivne kui ka kvalitatiivne uurimine, milles loendusandmeid kombineeritakse keelesotsioloogilise küsitluse, etnograafilise vaatluse ja keelekasutuse mikrosotsiolingvistilise analüüsi andmetega. Käesolevas artiklis püüamegi Puuri jt (2016) pilti täiendada Tartu Ülikooli institutsionaalse uurimisprojekti „Eesti keele kestlikkus avatud maailmas” raames 2015. aastal läbi viidud keelesotsioloogilise küsitluse (edaspidi EKKAM) andmete analüüsi (uuringu teoreetiliste aluste kohta vt Ehala jt 2014).

Puur jt (2016) toovad oma analüüsis esile keelekeskkonna olulise mõju keeleoskusele. Seetõttu alustame oma analüüsi keelekeskkonna mõistest. Toome esile loendus- või registripõhise keelekeskkonna määratluse kitsaskohad, eeskätt n-ö magava püsielanikkonna probleemi, mis ei arvesta inimeste liikumist registreeritud või tegeliku elukoha väliselt.

Seejärel analüüsime eesti keele kui teise keele oskust eri keelekeskkondades. Rahvaloenduse andmed annavad keeleoskusest üsna üldise ja võib-olla mõnevõrra moonutatud pildi, sest eri rahvaloendustel keeleoskuse kohta esitatud küsimused on olnud erinevalt sõnastatud ja keele oskamist on küsitud vaid jah/ei kategooriates, jättes vastaja enda otsustada, kas ta keeleoskus on piisav selleks, et seda küsitluses märkida (vt Puur jt 2016). Ka EKKAM-i uuringus põhinevad keeleoskuse andmed vastaja enesehinnangul, kuid seitsmepalline keeleoskuse skaala võimaldab keeleoskuse määra diferentseerida. Kuigi meie uuringu vastajaskond ei ole rahvaloenduse andmetega isikuti suhestatav, mis võiks Puuri jt (2016) hinnangul olla andmekasutuse ideaalolukord, võimaldab see siiski rahvaloenduse analüüsi oluliselt täiendada.

Lisaks detailsetele küsimustele keeleoskuse taseme kohta oli EKKAM-i uuringus üsna põhjalik küsimusteplokk keelevaliku kohta erinevates suhtlusolukordades: perekonnaringis, sõpradega, töökaaslastega, ametnikega jne. Suhtluskeele valik on hulga dünaamilisem muutuja kui keeleoskus ja kajastab paremini reaalse kakskeelsuse määra ühes või teises keelekeskkonnas. Käesolevas artiklis analüüsime eesti keele valikut venekeelsete vastajate puhul (st kes valisid küsimustiku täitmiseks venekeelse ankeedi) ja võrdleme neid andmeid eesti keele kui teise keele oskuse andmetega.

Keelevalik erinevates suhtlusolukordades, iseäranis perekonnas ja sõpradega võimaldab täpsemalt hinnata ka keelevahetuse võimalust ja võimalikku ulatust. Artikli viimases osas vaatlemegi lähemalt keelevahetuse küsimust, mida käsitlesid ka Puur jt (2016). Kuigi rahvaloenduse emakeele küsimusest saab teha järeldusi keelevahetuse kohta, on sellised üldistused pädevad üksnes põlvkonnavahtetuse pikaajalise perspektiivi kontekstis. Paari-kolme rahvaloendust võrreldes komplitseerib analüüsi asjaolu, et inimese emakeel ei pruugi olla tema esimene keel, et tema rahvuslik ja keeleline enesemääratlus ei pruugi kattuda¹; ja et inimese vastused võivad eri loendustel ka erineda, kuigi keelepraktika võib-olla oluliselt muutunud polegi. Samuti on keelevahetus keelekontaktide üks võimalik tulemus, põhimõtteliselt erinev keele säilitamisest (vt Thomason 2001). Tagajärjed võivad tulenevalt näiteks keelevahetajate grupi suurusest ja keelevahetuse kiirusest olla erinevad: ulatuslikust kakskeelsusest keelesurmani. Keelesotsioloogiline uuring võimaldab neid erisusi lähemalt vaadelda ja rahvaloenduse andmete põhjal tehtud analüüsi täpsustada.

1. Valimist

Artiklis kasutame EKKAM-i keelesotsioloogilise küsitluse andmeid, mida kogus aprillis-mais 2015 Turu-uuringute AS. Valim hõlmas 1006 15–74-aastasest Eesti püsielanikku. Tegemist oli keelekeskkonnapõhise valimiga, milles rakendati lähte-aadressi meetodit: kõigepealt leiti juhuvaliku teel 100 üle-eesilist valimipunkti, kus nn noorema mehe reegli alusel leiti intervjuueeritavad. Eesmärgiks oli saada populatsioonile lähedane etnolingvistiline jaotus, et ca 70 % valimist moodustaksid eestlased ja ülejäänud 30 % Eesti venekeelsed elanikud.

Etnolingvistiline enesemääratlemine võib toimuda väga mitmel tasandil: etniliselt, emakeele järgi või lähtudes sellest, millises keeles ankeedi (eesti või vene) uuritav intervjuuks valib. Meie uuringus oli põhiliseks määratluskriteeriumiks ankeedi keel. Selline valimi koostamise printsiip seab eelistatud keele indikaatoriks, mis eristab üht rühma teisest ning on sedasi lähedasem välisele ja objektiivsele inimeste liigitamisele sotsiaalsetesse rühmadesse, mitte inimeste teadlikule enesemääratlusele, mis on tavaline rahvaloendustes.

Sellise põhimõtte alusel moodustasid lõpliku valimi 71,3 % eestikeelse ankeedi ja 28,7 % venekeelse ankeedi täitnut. Eeldasime, et ankeedi keelsus

¹ Nt seletab 2000. a loenduseeskiri 13. küsimust isikuankeedis: „Emakeeleks märgitakse keel, mis on omandatud varases lapsepõlves esimese keelena ja mida isik üldjuhul kõige paremini oskab. Isiku emakeel ei pea kokku langema tema rahvusega” (Loendus-eeskiri. 10. jaanuar 2008. Eesti Statistika, <http://www.stat.ee/20362>).

väljendab indiviidi esimest keelt (K1), mis enamasti langeb kokku tema emakeelega. Võib siiski arvata, et osa eesti ankeedi valinutest tegi seda vastutulelikkusest eeldatavale sotsiaalsele ootusele, mitte lähtuvalt oma esimesest keelest, kuid see asjaolu ei ole moonutav tegur, vaid näitab, kuidas inimene ennast keelevalikuga positsioneerib – ühesõnaga, see kajastab käimasolevaid väikeseid nihkeid identiteedis tundlikumalt kui etniline või keeleline enesemääratlus.

2. Eesti keelekeskkonnad

Eesti keelekeskkondi on üldiselt määratud eesti- ja venekeelse elanikkonna proportsiooni alusel piirkonnas. Ülle Rannut (2005: 45) eristab nelja keelekeskkonda: Tallinn, mida iseloomustab laialdane mitmekeelsus, Ida-Virumaa linnad, mida iseloomustab vene keele domineerimine, väikese (15–30 %) venekeelse vähemusega linnad ning ülekaalukalt eestikeelse rahvastikuga linnad ja maapiirkonnad (vt ka Mägi jt 2016).

Kui vaadelda kahe viimase rahvaloenduse vahelisi rahvastikumuutusi, siis ilmneb üldise rahvastiku vähenemise foonil, et Tallinnas ja Tallinna ümberkaudsetes valdades (Harku, Kiili, Rae, Saue ja Viimsi) ning Maardu linnas on rahvaarv suurenenud. Selle põhjal väitis Martin Ehala (2015), et need piirkonnad ühes Tallinnaga moodustavad Suur-Tallinna, mida tuleks pidada omaette keelekeskkonnaks, sest üle poole neis paigus elavaid inimesi töötab igapäevaselt Tallinnas ja mõjutab sellega linna kui terviku keelekeskkonda. Käesolevas uuringus lähtumegi Tallinna asemel Suur-Tallinnast kui ühest eripärasest keelekeskkonnast.

Suur-Tallinn eristub teistest keelekeskkondadest oma sisemise heterogeensuse ja märkimisväärse etnolingvistilise segregeerumisega naabruskonniti, töökohapõhiselt ja kooliti (vt nt Kalmus, Pavelson 2002; Lindemann, Saar 2012; Mägi jt 2016). Ka viimase rahvaloenduse (REL 2011) andmetel eristab linnaosa eesti ja vene keelt emakeelena kõnelejate osakaalu, eesti keele kui teise keele oskust, Eesti kodakondsuse määra ja küllap ka varanduslikku ja ealist kihistumist (vt tabelit 1).

Tabel 1.

Suur-Tallinna etnolingvistiline mitmekesisus

asukoht	eesti keel emakeelena	eesti keel võõrkeelena	eesti keele oskusest	Eesti kodakondsusega
Suur-Tallinn	56,4 %	21,1 %	22,5 %	80,4 %
...Tallinna linn	53,1 %	22,8 %	24,1 %	79,0 %
...Nõmme	85,3 %	8,0 %	6,7 %	93,7 %
...Kesklinn	73,8 %	14,1 %	12,1 %	88,4 %
...Põhja-Tallinn	47,6 %	22,9 %	29,5 %	73,0 %
...Lasnamäe	25,8 %	34,7 %	39,5 %	66,5 %

REL 2011 andmed näitavad samuti, et enamuskeelsete tugev ülekaal näib mõjutavat vähemuskeelsete enamuskeele oskuse määra: mitte-eesti emakeelega rahvastiku eesti keele oskuse osakaal ja eesti emakeelega rahvas-

tiku osakaalud on omavahel tugevas korrelatsioonis ($r = 0,88^{**}$) (vt Puur jt 2016: 358). Siiski on nii Rannuti (2005) kui ka Puuri jt (2016) keelekeskkonna käsitlus n-ö magava püsielanikkonna keskne (nt van Kempen, Bolt 2012) ega arvesta inimeste liikumist registreeritud või tegeliku elukoha väliselt. Erinevalt loendus- või registripõhisest analüüsist näitab näiteks mobiilipositsioneerimine, et hoolimata elu- ja töökohajärgsest segregatsioonist kogevad Tallinna elanikud vabal ajal kodust välja minnes märksa mitmekesisemat etnolingvistilist keskkonda, sest niihästi eestlaste kui ka venelaste vabaajategevused on koondunud pigem mitmekeelsesesse linnasüdamesse (Toomet jt 2015). Need asjaolud tasandavad mõnevõrra linnaosapõhist segregeerumist.

Siiski ei aita mobiilipositsioneerimine lahendada kõiki ettetulevaid meetodilisi ja sisulisi probleeme. Nt ei olnud Toometi jt (2015) uuringu tulemuste põhjal võimalik näidata, kas erineva (eesti või vene) keeleseadega mobiilikasutajad ka tegelikult kohtusid ja suhtlesid. Peale selle uuriti vaid ühe mobiilsideoperaatori Tallinna elanikest kliente. Ent Tallinn pealinna ja keskusena koondab igapäevaselt peale püsielanike ka teisi: sise- ja välisturiste, töö- ja pendelrändajaid, ümberkaudsete asulate elanikke, muid Eesti elanikke.

Teiste keelekeskkondade piiritlemises jääme üsna traditsiooniliseks. Ida-Virumaa linnad moodustavad ühe eripärase keelekeskkonna, kuid maapiirkonnad sarnanevad oma etnolingvistiliselt koosseisult pigem teiste maapiirkondadega kui Ida-Virumaa linnadega. Seetõttu ongi need alljärgnevas analüüsis loetud maapiirkonnaks. Maapiirkonna keelekeskkond hõlmab lisaks hajaasustusega asulatele ka alevikke. Muud linnad hõlmavad kõiki linnu välja arvatud Tallinn ja Ida-Virumaa linnad. Tabel 2 iseloomustab EKKAM-i valimi jaotust emakeele ja eelistatud (ankeedi) keele alusel keelekeskkondade lõikes.

Tabel 2.

Eestikeelsete osakaal valimis emakeele ja keelevaliku põhjal

	Ida-Virumaa linnad (N = 101)	Suur-Tallinn (N = 359)	muud linnad (N = 231)	maapiirkonnad (N = 315)
eesti emakeel	16,8 %	53,2 %	84,8 %	91,5 %
eestikeelne ankeet	26,7 %	55,4 %	87,4 %	91,5 %

Nagu tabelist nähtub, on eesti- ja venekeelsete proportsioon kõigis keskkondades mõnevõrra ebamäärane, sõltudes sellest, mille alusel jaotus on tehtud. Kõige suurem erinevus on Ida-Virumaa elanike emakeele ja ankeedi keele vahel, kuid ka mujal (v.a maapiirkondades) on eestikeelse ankeedi eelistajaid enam kui neid, kes on märkinud eesti keele emakeeleks. See vahe võib kajastada osa vene emakeelega vastanute vastutulelikkust sotsiaalsele ootusele või ka seda, et sagedase kasutuse tõttu on eesti keel kujunenud vastanu jaoks eelistatud keeleks.

Järgnevalt võrdleme EKKAM-i küsitluse keeleoskuse hinnanguid REL 2011 loendusandmetega. Paraku pidime venekeelse ankeedi valinud inimeste keeleoskuse ja -valiku seletamiseks korrigeerima ka oma varasemat, Eesti keelekeskkondade neljast jaotust ning liitma muu Eesti linnad ja maapiirkonnad, sest eraldi jäänuks valim järelduste tegemiseks liiga väikeseks.

3. Eesti keele oskus

Puur jt (2016) annavad ülevaate, kuidas on eesti keele oskuse määr mitte-eesti emakeelega rahvastiku seas viimase veerandsaja aastaga muutunud: viimaseks rahvaloenduseks on eesti keele oskajate suhtarv tõusnud 44 %-ni. Samas annab rahvaloendus üsna vähe aimu keeleoskuse taseme kohta. EKKAM-i küsitluses kasutasime keeleoskuse mõõtmisel binaarse ja/ei jaotuse asemel seitsmepallist skaalat (1 ei valda üldse...7 valdan vabalt). Selliselt mõõtes ilmes mitte-eesti emakeelega inimeste seas eesti keelt mingilgi määral oskajate märksa suurem osakaal (86,3 %, venekeelse ankeedi valinud inimestel 88 %). Selline erinevus tuleneb kahtlemata meetodikast: suurel määral oskuse, täpselt öeldes mitteoskuse definitsioonist, aga ka REL 2011 ja EKKAM-i valimi moodustamise erinevusest (vanusepiirid).

Rahvaloenduses peetakse isikut „keelt oskavaks, kui tema keeleoskus võimaldab toime tulla tuttavates keele-kasutusolukordades kõnelemisel, kirjutamisel ja lugemisel”.² Loendusel on määrav vähemalt üks osaoskus, nt kui isik kõneleb vabalt, aga ei oska kirjutada või suudab lugeda erialakirjandust, ent ei oska rääkida. Püüdsime küsitluse tulemusi loenduse omadega võrreldavaks muuta väärtuseid ümber kodeerides: lugesime väärtused 6–7 eesti keele oskuse kõrgtasemeks, 4–5 kesktasemeks ja 2–3 algtasemeks.

Venekeelse ankeedi valinutest 12 % märkisid eesti keele oskuse puudumist, algtasemel keeleoskajaid oli 38 % ning koos eesti keelt mittevaldajatega moodustasid nad 50 % mitte-eesti emakeelega vastanutest. Kesktasemel eesti keele oskusega vastanuid oli 32 % ja kõrgtasemel oskusega 18 %, kokku seega samuti 50 %. See on kuus protsendipunkti REL 2011 tulemusest enam. Võrdluseks võib võtta 2011. aastal korraldatud ELDIA postiküsitluse tulemused. Tookord mõõdeti erinevate keelte osaoskusi neljapallise skaala abil: 0 üldse mitte, 1 halvasti, 2 mõnevõrra, 3 hästi, 4 vabalt (ELDIA kohta vt Koreinik jt 2013). Venekeelse ankeedi valinud Eesti püsielanikest väitis eesti keelest arusaamise puudumist 6,5 %, eesti keeles rääkimis-, lugemis- ja kirjutamisoskuse täielikku puudumist vastavalt 14,8 %, 12,2 % ja 12,8 %.³ Seega on ELDIA tulemused eesti keele oskusega inimeste osas pisut kõrgemad kui EKKAM-i tulemused. Samas *hästi* ja *vabalt* on eesti keele rääkimis- ja lugemisoskuse kohta ELDIA uuringus märkinud vastavalt veerand ja 40 %, ehk siis kokku 65 % vastanuist. Seega kõiguvad kolme uuringu tulemused eesti keele oskuse hinnangute osas umbes 20 protsendipunkti: kõige madalam (44 %) on rahvaloendus, meie uuringu tulemus on vahepealne (50 %) ja ELDIA oma kõige kõrgem (65 %).

Puur jt (2016) näitavad uue sajandi rahvaloenduste põhjal, et kõige kõrgem eesti keele oskuse määr on mitte-eesti emakeelega Eesti püsielanike 15–19-aastaste vanuserühmas (2000. a-l 57 % ja 2011. a-l 71 %). Samas tõdevad nad, et ligi 30 % 15–24-aastastest ei märkinud loendusel eesti keele oskust. EKKAM-i valimi suurus on üldistuse tegemiseks küll ebapiisav (15–24-aastaseid vastanuid oli vaid 36), ent mitte keegi sellest earühmast ei märkinud eesti keele oskuse täielikku puudumist, algtaseme keeleoskust märkis 36 %, kesk-

² Isikuankeet. Mõisted. Mida küsitakse? Mõisted. Võorkeelte oskus. <http://www.stat.ee/58931>

³ Triin Vihalemm (2012) toob erinevatele küsitlusandmetele toetudes ära enesehinnangulise eesti keele oskuse osakaalud muu emakeelega elanike seas aastate lõikes; „üldse ei oska” vastas vastavalt 23 % (1989), 22 % (1995), 17 % (2007) ja 16 % (2011).

taseme keeleoskust 41 % ja kõrgtaseme keeleoskust 23 %. Selline tulemus on ootuspärane, sest noorima vanuserühma mitte-eesti emakeelega püsielanikud on põhikoolis käies eesti keelt õppinud ja midagi on kõigile ka külge jäänud.

Ka keelekeskkond eristab keeleoskuse hinnangut ja ootuspäraselt eristub Ida-Virumaa eesti keele oskusega inimeste kõrge taseme poolest ülejäänud Eestist. Teisalt eristub muu Eesti kõrgtasemega eesti keele oskajate suurema osakaalu poolest niihästi Suur-Tallinnast kui ka Ida-Virumaast (vt tabelit 3).

Tabel 3.

Eesti keele eri oskustasemega vastanute osakaal

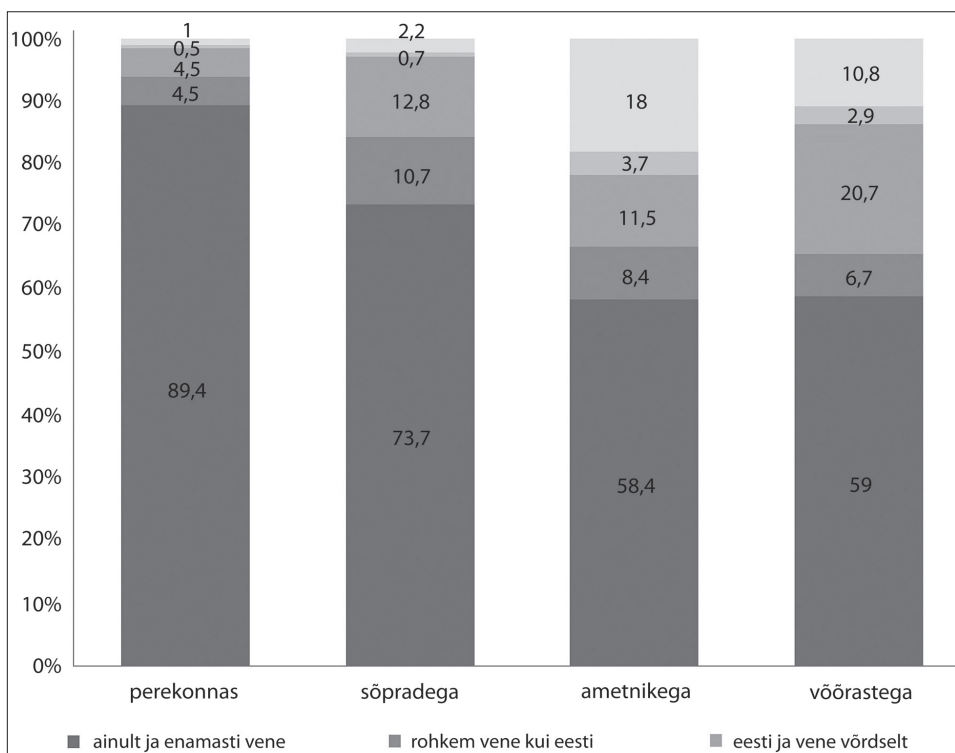
asukoht	keeleoskuseta	algfase	kesktase	kõrgtase
Ida-Virumaa	27,4 %	41,1 %	24,4 %	6,8 %
Suur-Tallinn	6,9 %	40,0 %	34,4 %	18,8 %
muu Eesti	5,6 %	27,8 %	35,2 %	31,5 %
Eesti tervikuna	12,0 %	37,6 %	32,0 %	18,4 %

4. Eesti keele kasutus eri suhtlusolukordades

EKKAM-i küsitlusega koguti andmeid selle kohta, millist keelt vastanud erinevates suhtlusolukordades kasutavad ja millisel määral nad seda teevad. Ankeedis oli selliseid küsimusi kokku viisteist, puudutades sisekõnet, perekonda, sõpru, tuttavaid, teenindajaid, ametnikke, võõraid, mitmesuguseid meediakanaleid ja kultuuriüritusi. Näiteks: *Mis keeles Te suhtlete meditsiinitöötajatega?* (1 – ainult eesti keeles; 2 – enamasti eesti keeles; 3 – rohkem eesti kui mõnes teises keeles; 4 – eesti ja mõnes teises keeles võrdselt; 5 – rohkem mõnes teises keeles kui eesti keeles; 6 – enamasti mõnes teises keeles; 7 – ainult mõnes teises keeles; skaalapunktide 2–7 puhul esitati lisaküsimus: *Millist keelt või keeli Te silmas peate?*). Allpool vaatleme lähemalt vaid venekeelse ankeedi valinud vastanute eesti ja vene keele vahelisi valikuid neljas erinevas olukorras: perekonnas, sõpraderingis, ametnikega ja võõrastega.

Perekonnad on Eestis üsna endogaamsed (vt van Ham, Tammaru 2011) ja see kajastub ka perekondlikus keelekasutuses: ligi 90 % venekeelsele ankeedile vastuist kasutavad perekonnas üksnes vene keelt (joonis 1) ja erinevused keelekeskkondade vahel on väikesed. Selle tulemuse põhjal võib päris kindlasti väita, et Eesti venekeelses kogukonnas toimib keele põlvkondlik ülekandmine normaalselt, st tegu ei ole keelevahetuse ohus oleva vähemusega.

Suhtlus sõpradega on mõnevõrra vähem ükskeelne: 74 % kasutab sõpradega suheldes ainult ja enamasti vene keelt, 10 % kasutab mõnevõrra ka eesti keelt ja 15 % kasutab eesti ja vene keelt võrdselt või eesti keelt rohkem kui vene keelt (joonis 1). Sõpradega suhtlemisel on keelekeskkonna roll suhtluskeele valikul üsna oluline: kui Ida-Virumaal suhtleb ligi 90 % sõpradega vene keeles, siis maapiirkondade ja Eesti enamusega linnades on nende hulk 50 %. Suur-Tallinna tulemused on sõpradega suhtlemisel lähedased Eesti keskmisele (74 %, vt tabelit 4). Ent meiegi tulemused kinnitavad tõsiasi, et eesti ja vene keele kõnelejate kontaktid jäävad pigem avalikku kui erasfääri (vt Korts 2009).

Joonis 1. Eesti ja vene keele valik eri suhtlusolukordades.

Eesti keele kasutuse määr suureneb veelgi võõrastega suhtlemisel tänaval, ühistranspordis või mujal avalikes kohtades: 11 % teeb seda ainult eesti keeles ja 30 % kasutab ulatuslikult niihästi eesti kui ka vene keelt. Vaid vene keelega saab avalikes kohtades hakkama 59 % vastanuist. Ootuspäraselt on tulemused tugevas sõltuvuses keelekeskkonnast (vt tabelit 4): Ida-Virumaal kasutab 89 % inimesi võõrastega suhtlemiseks vaid vene keelt, Suur-Tallinnas on selliseid 52 % ja mujal Eestis 39 %. Kui Ida-Virumaal ei kasuta vene vastuist võõrastega suhtlemisel keegi üksnes eesti keelt, siis Suur-Tallinnas on neid 12 % ja mujal Eestis 21 %.

Kõige kõrgem on eesti keele kasutus ametnikega suhtlemisel: 18 % vene ankeedile vastuist suhtleb ametnikega vaid eesti keeles. Samas on siin keelekeskkondlikud erinevused suurimad: Ida-Virumaal on üksnes eesti keelt kasutavaid ligi 3 %, Suur-Tallinnas 21 % ja mujal Eestis 28 %. Sellele vaatamata võib Eesti riigiametite kliendisõbralikkust pidada tähelepanuväärseks: ka väljaspool Ida-Virumaad saavad umbes pooled venekeelseist ametnikega suheldud vaid vene keeles.

Kui võrrelda keeleoskuse andmeid (tabel 3) suhtluskeele valiku andmetega (joonis 1), siis ilmneb, et vastuist eesti keele oskuse määr on kõrgem kui eesti keele kasutus: ainult või enamasti vene keelega saab hakkama 58 % vastuist, samal ajal kui keeleoskus puudub vaid 12 % ja algtasemel on see 38 %. Et keeleoskuset ja algtasemel keeleoskajate kumulatiivne osakaal on

Tabel 4.

**Suhtluskeele valik eri keelekeskkondades ja suhtlusolukordades
(osakaal %-des)**

suhtluskeel	sõpradega			ametnikega			võõrastega		
	Ida-Viru	Suur-Tallinn	muu Eesti	Ida-Viru	Suur-Tallinn	muu Eesti	Ida-Viru	Suur-Tallinn	muu Eesti
ainult ja enamasti eesti	0,0	1,4	7,2	2,8	20,9	27,8	0,0	12,0	21,4
rohkem eesti kui vene	0,0	0,8	1,2	0,0	5,0	4,8	0,0	1,5	10,8
eesti ja vene võrdselt	5,0	11,0	28,0	8,1	11,6	15,6	8,2	25,9	22,4
rohkem vene kui eesti	5,8	12,5	12,4	7,6	8,1	10,0	2,8	8,4	6,9
ainult ja enamasti vene	89,1	74,2	51,3	81,5	54,4	41,7	89,1	52,2	38,5

ligi 50 %, ei kasuta ka umbes 8 % kesk- või kõrgtasemel keeletasemega vastanuid eesti keelt peaaegu üldse.

Väärrib märkimist, et venekeelsete hulgas on eesti keele oskuse ja kasutuse korrelatsioonid üsna kõrged: Spearmani rho perekonnas 0,29, sõpradega 0,60, ametnikega 0,66 ja võõrastega 0,64 (kõik $p < 0,01$). Samas sõltub keelekasutus siiski väga palju ka keelekeskkonna iseloomust, sest kui kontrollida keeleoskuse ja keelevaliku seost keelekeskkonnast sõltuvalt, siis kaob korrelatsioon ametnike ja võõrastega suhtlemisel, kuid perekonnas (rho 0,17) ja sõpradega (rho 0,54) jääb siiski märgatavaks olulisusnivool $p < 0,01$. Teiste sõnadega: see, mis keeles räägitakse võõraste või riigiametnikega, sõltub pigem keelekeskkonna iseloomust kui keeleoskuse tasemest; samas on suhtlus sotsiaalses võrgustikus seotud keeleoskusega – neil, kelle keeleoskus on nõrgem, on ka sotsiaalne võrgustik etniliselt homogeensem. See seaduspära juhatab meid artikli viimase teema juurde.

5. Etniline ja keeleline enesemääratlus

Puur jt (2016) analüüsivad põhjalikult rahvuskeelsust ning rahvuse ja emakeele kokkulangevust. Analüüs põhineb eeldusel, et rahvus ja emakeel langetavad üldjuhul kokku ning rahvuse ja emakeele vahe, st emakeelsuse määr kajastab keelevahetuse ulatust. Rahvaloenduse andmetel on eestlaste rahvuskeelsuse määr 97 % ja venelastel 99 %, millest Puur jt (2016: 274) teevad järelduse, et „väikesel osal eestlastest oli keelevahetus toimunud valdavalt vene keele, venelastel eesti keele suunal”. Puuri jt (2016: 275) joonise 5 andmed justkui viitavad, et eesti keelelt vene keelele läinute osakaal on 1989. aastast alates järjekindlalt kasvanud. Selline areng on intuiitiivselt ebausutav: miks peaksid eestlased viimasel 25 aastal, kui Eesti on iseseisev ja Euroopa Liidu osa, äkitselt vahetama emakeele vene keele vastu? Pigem võiks eeldada, et end eestlaseks nimetavate inimeste osakaal on tasapisi kasvanud nende arvelt, kelle emakeel ei ole eesti keel. Meie uuringu andmed võimaldavad kontrol-

lida, milline täpsemalt on etnilise ja keelilise enesemääratluse ja suhtluskeele eelistuse omavaheline vahekord.

Jagasime EKKM-i valimi prototüüpseteks eestlasteks, prototüüpseteks venelasteks ja ülejäänuteks. Prototüüpsed eestlased on need, kelle mõlemad vanemad on eestlased ja kelle emakeel on eesti keel. Selliseid oli valimis 619 (61,5 %). Prototüüpsed venelased on need, kelle mõlemad vanemad on venelased ja kelle emakeel on vene keel. Selliseid oli valimis 183 (18,2 %). Kokku moodustavad prototüüpsed eestlased ja prototüüpsed venelased valimist 79,7 %. Ülejäänud 20,3 % inimeste etniline enesemääratlus ja põlvnemine ning emakeel üheselt ei kattu. Et uuringus osalejad pidid valima kas eestikeelse või venekeelse ankeedi, siis on võimalik vaadata, kuivõrd etnolingvistiline põlvnemine kattub ankeedi keevealikuga. Need andmed on esitatud tabelis 5.

Tabel 5.

Valimi jaotus etnolingvistilise põlvnemise alusel

ankeedi keel	vastanuid kokku	prototüüpseid eestlasi	prototüüpseid venelasi	ülejäänud vastajaid
eesti	717	619	0	98
vene	289	0	183	106

Nagu tabelist 5 nähtub, valisid prototüüpsed eestlased ja prototüüpsed venelased mõlemad ankeedi etnolingvistilise põlvnemise järgi, ülejäänud vastatajad aga jagunesid peaaegu pooleks: 98 ehk 9,7 % valimist valis eestikeelse ankeedi ja 106 ehk 10,5 % venekeelse ankeedi. Seega võib öelda, et nii eestikeelne kui ka venekeelne keeleruum tõmbavad etnolingvistiliselt mitteprototüüpseid inimesi Eestis enam-vähem võrdse jõuga: pooled neist eelistasid eesti ja pooled vene ankeeti. Vaatleme lähemalt nende tausta. Tabelis 6 on esitatud andmed nende kohta, kes valisid vastamiseks eestikeelse ankeedi. Tervelt 40 (4 % valimist) neist on vene või muu emakeelega ja 20 on pärit täiesti mitte-eesti taustaga kodust. See näitab selget trendi eesti keele eelistuse suunas ka vene ja kolmandatest rahvustest vastanute hulgas.

Tabel 6.

Eestikeelset ankeeti eelistanute etnolingvistiline taust

emakeel	üks vanemaist eestlane	kumbki vanem pole eestlane
eesti	22	6
eesti-vene kakskeelne	26	4
vene	25	6
muu	5	4
kokku	78	20

Venekeelse ankeedi täitnud mitteprototüüpsete vastanute taust on esitatud tabelis 7. Tabelist nähtub, et vaid üheksa eesti-vene kakskeelsest perest pärit inimest on valinud venekeelse ankeedi. Need üheksa juhtumit kajastavad tõenäoliselt inimesi, kelle puhul võib rääkida üleminekust eesti keelelt vene keelele. Valimist moodustavad nad 1 %, ja kuigi sellise väikse rühma alusel ei saa teha täpseid üldistusi, on siiski tõenäoline, et üleminek eesti keelelt vene keelele on väiksem, kui see paistab rahvaloenduse andmeil (3 %).

Tabel 7.

Venekeelset ankeeti eelistanute etnolingvistiline taust

emakeel	üks vanemaist venelane	kumbki vanem pole venelane
eesti	3	0
eesti-vene kakskeelne	6	1
vene	60	31
muu	0	5
kokku	69	37

Võrreldes tabeleid 6 ja 7 tuleb tunnistada, et kolmandate rahvuste puhul on venekeelse ankeedi eelistus suurem kui eestikeelse ankeedi eelistus. Seega ilmneb ka meie uuringus suundumus kolmandatelt keeltelt vene keelele, mida täheldavad Puur jt (2016) ning Aidarov ja Drechsler (2013). Samas ilmneb tabelitest, et peaaegu sama suur osa mitte-eesti etnolingvistilise taustaga inimesi eelistab venekeelsele ankeedile eestikeelset. Ühesõnaga, rahvuskeelsuse ja keelevahetuse osas on EKKAM-i uuringus märgatavad kolm peaaegu võrdset suundumust: eesti-vene segapere taustaga vastajad eelistavad ülekaalukalt eesti keelt ja vene-muukeelse segapere taustaga inimesed vene keelt, samas on olemas märkimisväärne osa täiesti mitte-eesti taustaga inimesi, kes eelistavad eestikeelset ankeeti. Kui kolmandate rahvuste sulandumine vene keele suunal on vaieldamatu fakt, siis samas suurusjärgus mitte-eestlaste sulandumine näib toimuvat ka eesti keele suunal. Ehk siis detailsem analüüs, mida võimaldab EKKAM, ei kinnita Puuri jt (2016) järeldust, nagu toimuks vene keele suunal suurem keelevahetus kui eesti keele suunal. Mõlemad keeled töötavad vähemusi sulandavalt, kuigi ilmselt erinevates keelekeskkondades erineval määral.

6. Kokkuvõtteks

Eesti keele õpetus on olnud riiklike lõimimiskavade keskne element Eesti taasiseseisvumisest alates. Eesti keelepoliitika on olnud selle saavutamisel sõnades printsiipiaalne, kuid tegudes paindlik. Tulemused ei ole küll olnud nii head kui loodetud, samas siiski väga märkimisväärsed, eriti võrreldes Ukraina, Moldova, Kasahstani ja Kirgiisiaga või paljude teiste postkoloniaalsete riikidega maailmas. Kuigi Eesti keelepoliitikat (sh ideoloogiat) on teravalt kritiseeritud, heites sellele ette soovi kohalikke vene emakeelega inimesi assimileerida (vrd Laitin 1998), on see jäänud alusetuks hirmuks – vene perekonnad on ülekaalukalt venekeelsed ja segaperekonnad ülekaalukalt kakskeelsed (vt ka Pavlenko 2008, 2013).

Samas on piirkondlik etnolingvistiline segregatsioon Eestis märkimisväärne. Iseäranis tõuseb esile Ida-Virumaa, kus eesti keele oskus on oluliselt madalam kui mujal Eestis ja eestlaste vähese osakaalu tõttu selles keelekeskkonnas ka eesti keele kasutusvõimalused väga tagasihoidlikud. Lisaks iseloomustab Ida-Virumaad eesti emakeelega inimeste osakaalu kahanemine maakonnast lahkumise tõttu (vt Ehala 2015). Püüded Ida-Virumaa keelekeskkonda eestikeelsemaks muuta riigiasutuste üleviimisega sinna on seni jäänud

teostamata. Arvestades keelekeskkonna suurt mõju keeleoskusele ja keelekasutusele, võib Ida-Virumaa linnades Eesti keelepoliitikat edu saata vaid juhul, kui eesti keelt eelistavate püsielanike hulk kasvaks oluliselt, eelistatult vähemalt veerandini. Kas ja milliste regionaalarengu hoobadega seda oleks võimalik saavutada, tuleks kindlasti analüüsida enne uue Eesti keelestrategia koostamist.

Kuid rahvuslik segregatsioon ei erista üksnes Ida-Virumaad Eestist tervikuna. Ka Suur-Tallinnas ja teisteski linnades elavad eestlased ja venelased üsna eraldunult, mis väljendub kasvõi selles, kuivõrd vähe kasutatakse teist keelt sõpradega suhtlemisel. Kuigi kedagi väevõimuga sõpradeks teha pole võimalik, on siiski võimalik selle tõenäosust suurendada kontaktide läbi varases nooruses. Kindlasti pakub selleks häid võimalusi haridussüsteem, nt segalasteaiad. Samas vajavad sellised lasteaiad väga head lõimingumetoodikat ja etnolingvistilise mitmekesisuse parajat doseerimist. Küllap võiks sellise praktika laiendamine olla samuti üks uue keelestrategia eesmärke.

Etnolingvistilised protsessid on aeganõudvad ja poliitiliste hoobadega kiireid muutusi saavutada on vähetõenäoline. Kuid nagu rahvaloenduse tulemused näitavad (Puur jt 2016), on Eesti keelepoliitika siiski olnud suhteliselt edukas, kuigi elanike etnolingvistiline segregatsioon on ikka veel väga suur. Käesolevad lisandused rahvaloenduse tulemustele osutasid detailsemalt, kuidas ja millisel määral see kajastub keeleoskuses ja keelevalikus. Kui neist on kasu Eesti keelepoliitika ja keeleõppe poliitika kujundamisel, siis on nad oma ülesande täitnud.

Artikkel on kirjutatud uurimisteema IUT20-3 „Eesti keele kestlikkus avatud maailmas (EKKAM)” raames.

Kirjandus

- Aidarov, Aleksandr, Drechsler, Wolfgang 2013. Estonian Russification of non-Russian ethnic minorities in Estonia? A policy analysis. – *Trames*, nr 2, lk 103–128.
- Ehala, Martin 2015. Eesti keele kestlikkus. – Lõksudest välja? Eesti inimarengu aruanne 2014/2015. Toim Raivo Vetik. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, lk 191–198.
- Ehala, Martin, Koreinik, Kadri, Praakli, Kristiina, Siiner, Maarja 2014. Kuidas uurida keele kestlikkust? – *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 489–508.
- Ham, Maarten van, Tammaru, Tiit 2011. Ethnic minority-majority unions in Estonia. – *European Journal of Population*, kd 27, nr 3, lk 313–335.
- Kalmus, Veronika, Pavelson, Marje 2002. Schools in Estonia as institutional actors and as a field of socialisation. – *The Challenge of the Russian Minority: Emerging Multicultural Democracy in Estonia*. Toim Marju Lauristin, Mati Heidmets. Tartu: Tartu University Press, lk 227–236.
- Kempfen, Ronald van, Bolt, Gideon 2012. Social consequences of residential segregation and mixed neighborhoods. – *The SAGE Handbook of Housing Studies*. SAGE Publications, lk 439–460.
- Koreinik, Kadri, Spiliopoulou Åkermark, Sia, Kühhirt, Eva, Sarhimaa, Anneli, Toivanen, Reetta 2013. The Võro language in Estonia: ELDIA case-specific report. Mainz–Wien–Helsinki–Tartu–Mariehamn–Oulu–Maribor: Johannes Gutenberg-Universität.

- Korts, Külliki 2009. Inter-ethnic attitudes and contacts between ethnic groups in Estonia. – *Journal of Baltic Studies*, kd 40, nr 1, lk 121–137.
- Laitin, David 1998. *Identity in Formation: The Russian Speaking Populations in the Near Abroad*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Lindemann, Kristiina, Saar, Ellu 2012. Ethnic inequalities in education: Second-generation Russians in Estonia. – *Ethnic and Racial Studies*, kd 35, nr 11, lk 1974–1998.
- Mägi, Kadi, Leetmaa, Kadri, Tammaru, Tiit, Ham, Marten van 2016. Types of spatial mobility and change in people's ethnic residential contexts. – *Demographic Research*, kd 34, art 41, lk 1161–1192.
- Pavlenko, Aneta 2008. Multilingualism in post-Soviet countries: Language revival, language removal, and sociolinguistic theory. – Special Issue: Multilingualism in post-Soviet countries. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, kd 11, nr 3–4, lk 275–314.
- Pavlenko, Aneta 2013. Multilingualism in post-Soviet successor states. – *Language and Linguistic Compass*, kd 7, nr 4, lk 262–271.
- Puur, Allan, Rahn, Leen, Valge, Jaak 2016. Eesti keel sisserändetuules. Demograafiline tagasivaade 1989–2011 ja edasipilk. – *Keel ja Kirjandus*, nr 4, lk 268–280; nr 5, lk 354–372.
- Rannut, Ülle 2005. Keelekeskkonna mõju vene õpilaste eesti keele omandamisele ja integratsioonile Eestis. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 14.) Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Thomason, Sarah G. 2001. *Language Contact*. Edinburgh University Press.
- Toomet, Ott, Silm, Siiri, Saluveer, Erki, Ahas, Rein, Tammaru, Tiit 2015. Where do ethno-linguistic groups meet? How copresence during free-time is related to copresence at home and at work. – *PLoS ONE*, kd 10, nr 5, lk 1–16.
- Verschik, Anna 2012. Keelekontaktide uurimise võlu (ja kasu). – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 658–673.
- Vihalem, Triin 2012. Keelepraktikad, kollektiivne identiteet ja mälu. – *Integratsiooni Monitooring 2011*. Kultuuriministeerium, lk 114–156.

The competence and use of Estonian as a second language: addenda to the census data

Keywords: language choice, language shift, census, mixed methods, Russian speakers, Estonia

The programming period of „Development Plan of the Estonian language 2011–2017” will end soon. It is high time for an interim evaluation of the *status quo* of Estonian but also for setting new strategic targets. Puur et al. (2016) have taken up the task by providing an overview of native languages spoken in Estonia, the competence of Estonian as a second language, and the processes of language shift over the last 25 years. While they might be right that the analytic potential of the census data has not been exhausted yet, this data is limited in scope and unable to reflect multilingualism and language practices in a necessary detail. Thus, the census data provides a somewhat simplified account on multilingualism and language shift. However, this can be tackled with quantitative and qualitative, mixed methods research which combines the census data with those from language sociological survey, ethnographic observation, and micro-sociolinguistic analysis.

This article presents new survey data from the research project „Sustainability of Estonian in the Era of Globalisation” (2014–2019) at the University of Tartu to complement the analysis by Puur et al. (2016). To start with, the paper outlines the meaning of ‘language environment’ by highlighting constraints of its census- and register-based definitions. Then the use of Estonian as a second language in different Estonian language environments is analysed. The focus is on the Russian speakers’ choice of Estonian in different communicative situations, e.g. in family, with friends, colleagues, officials. The analysis indicates that the family domain is largely monolingual Russian with little signs of language shift. The use of Estonian is wider in official settings, and in public spaces. The analysis also shows that the representatives of third ethnicities attend to shift either to the Estonian or to the Russian community.

Martin Ehala (b. 1963), PhD, University of Tartu, Professor, ehalam@ut.ee

Kadri Koreinik (b. 1970), PhD, University of Tartu, Senior Researcher; Võru Institute, Researcher, kadri.koreinik@ut.ee